

Fehér zászló Erdély felett

KÖNTÖS-SZABÓ ZOLTÁN (CSALÁDI) KRÓNIKÁJÁNAK ELSŐ RÉSZE

Szabad-e a kritikusnak megrendültségét megosztani? Illő-e arról beszélni, hogy könnyeit törölgetve tette le kezéből a könyvet? Belefér-e a bírálóba a témával kapcsolatban a személyes tapasztalat, a fájdalom, a félelem, az együttérzés?

1.

Ami erről a könyvről mint irodalmi alkotásról elmondható, azt nagyon tömören összefoglalhatjuk. Egy regényfolyamnak első darabját tartjuk a kezünkben. A műben elbeszélte események időhatára 1916 és 1921. K. unitárius lelkész, aki 1889-ben született Nagyenyeden, egész életében naplót (diáriumot) vezetett. „A családi hagyaték az idősebb fivér tragikus halála után kerül az öcs tulajdonába, aki Erdélyből csempészi át Magyarországra a nyolcvanas évek végén. Az egész örökség, az emléktárgyakkal együtt, elfér egy vulkánfíber utazótáskában. Nagypajuk több mint hetven évig vezet diáriumot.” Ezek a könyv első mondatai. A nagypapa: K. tiszteletes. Az öcs, az unoka: az író, Köntös-Szabó Zoltán.

A könyvnek három – betűtípussal, betűnagysággal, sorkihagyással megkülönböztetett, léniával elválasztott – rétege van. Az egyik réteg: K. tiszteletes anilintintával írt eseménynaplója. A másik réteg: az unoka vissza- és előretaláló kommentárja, az időjáték, amelyből a történelem előzménye és távlata kirajzolódik. A harmadik réteg: különféle korabeli dokumentumok, szerződések, újságcikkek szövege. Úgy tetszik, valóban létezik egy Magyarországra átcsempészett családi hagyaték, egy somkóró illatú napló, bár ennek léte vagy nemléte másodlagos (pusztán filológiai) kérdés. Ami fontosabb: egy hiteles dokumentumnak *látszó* művet tartunk a kezünkben. Ennek a látszatnak az elfogadtatása, elhíttetése pedig már az esztétikai minőség kérdése. Köntös-Szabó Zoltán *írói* remeklése, hogy azt is, amit nyilvánvalóan ő ad hozzá a tényekhez, nem kitalálásnak érzékeljük, hanem tényként fogadjuk el. A könyv homogénná formált műegész, lebilincselő olvasmány; a fölkavaró művészi élmény hatásával ajándékozza meg az olvasót.

K. tiszteletes előbb Etelkafalván, majd Torda közelében, Aranyosvidéken, Szentseren szolgál. 1913-ban köt házasságot. Első gyermeke, Zoltán korán meghal, második gyermeke Anna. (Ő lesz az 1940-ben született író, a másodszületött unoka édesanyja.) A családi élet és a köztörténet eseményeit az ő nézőpontjából látjuk. K. tiszteletes „báránjos jóhiszeműségű” ember, „szerfőlött” naiv és idealista. Világlátásának kritikáját felesége, a kis papné fogalmazza meg, akit hajdan a színészi pálya vonzott, de életét végül is egy mezei lelkésszel osztja meg. K. tiszteletes tanult ember, értelmiségi, hétköznapiiban, diáriumában hitelesen férnek meg egymással a parókia, a háztartás csip-csup gondjai és a világpolitika eseményeire történő reagálások. Nyájához hű pásztor. S ha gondolkodásmódját, tetteit (feleségével együtt) alkalmanként naivnak ítéljük is, végső soron a helytállásban, a hűségben, az ellenféllel való „bánásmódban” neki adunk igazat. A lelkészcsalád körül fölvonulnak az erdélyi falu jellegzetes alakjai, megalkuvók és alkalmazkodók, hűségben megmaradók és repatriálók, magyarok és románok – egy-egy eposzi jelző hangsúlyozza tulajdonságukat: a borissza harangozó, a takaros-faros

harangozóné, a széle-hossza kurátor atyámfia, a pöttöm doktor, a fogkefe-szemöldökű postamester, a zsidó kocsmáros, a menyecskező állomásfőnök, az állásából elcsapott kántortanító, a szerfölött elegánsan öltözködő primnotar, az emberi kapcsolattartásban nem éppen következetes görögkeleti pópa és még sokan mások. Egy erdélyi falu hétköznapjait és a világpolitika nagy eseményeit egyaránt magába foglaló regényt, K. tiszteletes számadatokat és meditációt, családi eseményeket és köztörténetet tartalmazó, töredezett és fiktív diáriumát a sajátos nyelv gyúrja egységes egésszé. Ez a nyelv régies és metaforikus, szókincsében népnyelvi és deákos (latin és román) eredetű kifejezések egyaránt találhatók (vala, vádoltatnak, őkelme, veselkedik, cibikkel, galagoly, fezdő, perfekt, ratifikál stb.). Ez a nyelv csak az első pillanatban teszi nehéz olvasmánnyá a könyvet. Ha beleéljük magunkat K. tiszteletes helyzetébe, ha elfogadjuk látásmódját, a regényben egyszerre minden természetessé és hitelessé, meggyőzővé és érvényessé válik.

2.

A regény mélyebb rétegét a „mesén”, a „kalandon” túli meditációs anyag, a történet megismerése nyomán fölbukkanó gondolatok, tündődések, eszmélkedések adják. Talán nem jelent meg szépirodalmi alkotás nálunk a közelmúltban, amely jobban rádöbrent volna az erdélyi magyarság kérdéseire, sorsára, múltjára, lehetőségeire, amelynek elolvasása után jobban értenénk Erdélyt, mint Köntös-Szabó Zoltán regénye. A kiadó ajánlása szerint az író művészi alapállása – „aktuálpolitikai szinten megfogalmazva” – „nemcsak a magyar–román közeledést szolgálja, hanem a megbékélés lehetőségeit kutatja”. Alighanem az írónak nem volt semmiféle „aktuálpolitikai szinten” megfogalmazott célja. De ha volt is, az akkor sem a megbékélés lehetőségeinek a kutatása volt. Már csak azért sem, mert aligha lehet közeledésről és megbékélésről beszélni ott, ahol ezt csak az egyik fél akarja. Az író célja sokkal inkább a jelen realitásával való kérelhetetlen szembenézés, a történelmi tényekre való figyelmeztetés, a keserű számvetés volt.

Induljunk ki a legridegebb tényekből. Ezeknek szövegét ott olvashatjuk Köntös-Szabó Zoltán könyvében. 1. Az 1916. augusztus 17-én megkötött titkos egyezményben a királyi Románia kötelezi magát, hogy megtámadja Ausztria-Magyarországot, s ennek fejében az antant elismeri Románia jogát Erdélyre, a Partiumra és Bánátra. 2. A gyulafehérvári nyilatkozat kimondja a románok és az általuk lakott területek egyesülését Romániával. 3. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum Romániának ítéli Erdélyt. Ezek a tények, s a tények – tudjuk – makacs dolgok. Lehet azon tündődni, hogy Erdély sorsának alakulásában milyen káros szerepet játszott a hivatalos magyar politika bűne (pl. hagyta, hogy Erdély földjét bukaresti bankárok vegyék meg, s magyarok milliói pedig kitántorogjanak Amerikába), vagy milyen szerepet játszott az erdélyi magyar értelmiség naivitása, korlátoltsága, szűklátókörűsége; azon is lehet tündődni, hogy mi lett volna, ha nem hangzik el Linder Béla felelőtlen kijelentése: „Nem akarok katonát látni!”, hanem támad egy magyar Kemál pasa, és a Kárpátok hágóinak elreteszésével megakadályozza Erdély katonai előzölését; s azt is latolgathatjuk, hogy naivítás volt Wilson személyében és a nagyhatalmaknak a békekonferencián megnyilvánuló bölcsességében bízni – a történelem azonban nem ismer „mi lett volna, ha...”-féle kérdéseket. Egyet tehetünk: a tényeket tudomásul vesszük, és a mai, a jelen tennivalókat, valamint a jövő lehetőségeit mérlegeljük. Megoldást jelentene-e a finn példa? Karjalát, a Kale-

vala földjét úgy vették el a finnektől az oroszok, hogy minden finn embert, de még a temetőben őrzött sírokat is átköltöztették a finnek a maradék országhatárra. Ilyen átköltözésre kétféle erdélyi magyar nem ösztönözhető, s valószínű, az anyaország magyarsága sem volna kész a befogadásra. De az ötlet arra mindenképpen alkalmas, hogy elgondolkozzunk az anyaország felelősségén: a nemzetiségi megmaradás egyik feltétele: milyen példát ad az anyaország a hazaszeretetre, a tisztességre, az összefogásra, a rendre, mintaképp marad-e az utódállamok magyarsága számára, vagy nem? Egy másik lehetőség a svájci példa: Kelet-Európa Svájca tudna-e lenni Erdély? Minden bizonnyal 1920-ban erre még volt reális lehetőség. Erdély akkor még önálló történelmi, földrajzi és etnikai, kulturális egységnek látszott. A Regát gazdasági és kulturális színvonalára mélyen az erdélyi látott maradt, s az erdélyi magyarság és az erdélyi románság között valamiféle érdekazonosságot lehetett fölfedezni. (Ady is érzékelte ezt.) Talán még 1945-ben is föl lehetett volna támasztani a tervet. Tudta ezt a hivatalos román politika is. Ezért indította el a regáti, moldvai és havasalföldi románság nagyarányú betelepítését Erdélybe, ezért szorgalmazta a falurombolást. Mára már megváltoztak Erdély etnikai arányai: egyfelől a zsidók és a szászok pénzért megválthatták a kitelepülést, az emigrációt, másfelől megnőtt a betelepített románság súlya a helybeni, őslakos románsággal szemben, s ezzel megszűnt a svájci terv, az önálló Erdély lehetősége. Ugyanakkor egy sor mai gond ebből a mértéktelen áttelepítésből származik: a korábbi, etnikailag homogén közegből átköltöztetett regáti román ingerült, és nem érti, hogy új környezetében miért talál más nyelven beszélő „idegeneket”.

Miért nehéz a közeledés és a megbékélés lehetőségéről beszélni? Ilyennek csak akkor van értelme, ha mindkét fél őszintén akarja. Az erdélyi magyarság szemmel láthatóan tudomásul vette sorsát, reális helyzetét, lehetőségeit. A román nacionalizmustól azonban távol állt az őszinteség. A gyulafehérvári nyilatkozat ígéretei mindmáig ígéretnek maradtak. A hivatalos román propagandát meglehetősen volt: más mondott ki felé, más volt a gyakorlat befelé. A hivatalos román politika gyakran élt a békekötés és a békeszegés eszközeivel, a szavak és a tettek különbségével, az ígéret és a megvalósítás ellentétével. Ha a székelyek, a csángók „elmagyarosított románok”, ha a történelmi kártétel és a hazugság büntetlen marad, ha az erőszak polgárjogot nyer, akkor nem lehet beszélni közeledésről és megbékélésről. Nem hatott az ilyen érvelés: Romániának lenne jobb, ha nem sanyargatná, hanem megadná a jogokat a kisebbségnek. Nem igazolódott a remény, hogy az erdélyi magyar értelmiség kontaktust tud találni a román értelmiséggel, s az utóbbi érzékeny és megértő a magyarság sorsa iránt. Ez a réteg felhígult, elvékonyodott, s zömében már nem az erdélyi magyar értelmiséggel vállalt közösséget, hanem a nacionalista román politikához húz. Az erdélyi magyarság, úgy látszik, beletörődött sorsába: aki tehetett, vagy oka volt rá, emigrált, aki a történelmi örökséget, a hűséget, a maradási, az erkölcsi értékeket választotta, annak a nehezülő sors vált osztályrészévé. Sajnos, még ez a beletörődés sem zavartalan: a román nacionalizmus az erdélyi magyart nemzetiségi létében naponta sérti, ingerli, provokálja.

Van még egy súlyos tanulsága Köntös-Szabó Zoltán könyvének. A nemzetiségi kérdés megoldásában a Nyugatot illetően nem lehetnek illúzióink. Ahogy a magyarságot magára hagyták a török ellen (Nyugaton senki sem becsülte, hogy századokon át a kereszténység védőbástyája voltunk a mohamedán invázió ellen), úgy a nagyhatalmak, Amerika, Anglia és Franciaország ellenünk voltak 1920-ban Trianonban: nemcsak az első világháború veszteseként, hanem a nemzetre erőltetett Tanácsköztársaság miatt is

büntettek bennünket. De Jaltában, 1945-ben és 1956-ban sem keltek védelmünkre. Nyugaton nem ismernek, nem szeretnek bennünket, Nyugat számára nem vagyunk rokon-szenvesek. Hatásosabb a kárunkat szolgáló ellenpropaganda, mint értékeink megmutatása. Közmondásos a magyar széthúzás és pártoskodás: a magyar hadifogolytáborokban az ellenségeskedés, a magyar emigráció belső vitái. Más kérdés, hogy Trianon mai csődje a nagyhatalmak kritikája. Mindennél világosabban mutatkozik meg ez Kelet-Európa mai válságában, Jugoszlávia szétesésében, Csehszlovákia fölbomlásában. De azt is látjuk, hogy – talán épp a rossz lelkiismeret miatt – ma is tétlenek, nincs hatásos eszközük a megoldásra, az ellenségeskedés megfékezésére, a kisebbségi és más emberi jogok védelmére.

A királyi Románia még adott valamit az erdélyi magyarságnak, mert tudta, hogy az ország belső békéje miatt erre szüksége van. Mi lesz a jövő? Ahogy széthullott a horvátországi szórványmagyarság – egyik része magyarországi menekülttáborokban senyved, másik része a Drávaszögben szerb megszállás alatt retteg, s csak maradék harmada él Horvátországban –, úgy porlik szét az erdélyi magyarság is? A mai román nacionalizmus idegesebb, mint a két világháború közötti volt. Ennek egyik oka minden bizonnyal az, amiről K. tiszteletes diáriuma még nem beszél, de amit történelmi ismereteink alapján mi már tudunk: a trianoni békediktátumot a történelem egyszer már – 1941-ben – felülbírálta. A román nacionalizmus talán jobban tudja mint mi: a történelem nem ismer örök békediktátumokat, nincs örök Trianon. De van tragikus és/vagy felemelő örök emberi helytállás. *(Magvető Könyvkiadó, 1992.)*

Tűskés Tibor